

دین جایگاه دین در هویت ایرانی

در میان پژوهشگران نسبت به عناصر سازنده هویت ایرانی اتفاق نظر وجود ندارد و عناصر و اجزای گوناگونی به عنوان عناصر تعیین کننده هویت ایرانی برشمرده شده است.

غلامحسین زنگنه پور: در میان پژوهشگران نسبت به عناصر سازنده هویت ایرانی اتفاق نظر وجود ندارد و عناصر و اجزای گوناگونی به عنوان عناصر تعیین کننده هویت ایرانی برشمرده شده است. برخی از عناصر سازنده هویتی به رغم بدیهی بودن، در وهله اول از جامعیت لازم برخوردار نیستند. فرهنگ رجایی در کتاب «مشکله هویت ایرانیان"; در کنار سنت، تجدد و ایرانی بودن از دین به عنوان یکی از ارکان سازنده هویتی ایرانیان یاد می کند. هویت دینی یکی از ارکان سازنده هویت ایرانیان محسوب می شود.

پیش از اسلام ایرانیان یگانه پرست بودند و همواره پیوندی میان خود و آسمان برقرار می کردند. این اعتقاد به خدای یگانه و ناپیدا، زمینه طرح گرایش های عرفانی را همواره و حتی بعد از ورود اسلام به دنبال داشته است. با ورود دین اسلام به ایران هویت دینی ایرانیان خود را در سازگاری و همراهی با هویت اسلامی قرار می دهد؛ هرچند هویت ملی نیز کماکان در کنار این عنصر سازنده هویتی به حیات خود ادامه می دهد و بر آن تأثیر می گذارد و از آن تأثیر می گیرد.

تا زمان حمله مغول دستگاه خلافت عربی (بنی امیه و بنی عباس) حامی مذهب سنی بود اما بعد از سقوط عباسیان و دولت های ایرانی تبار ترک نژاد که جملگی حامی خلیفه های عباسی بودند، سازمان دینی حاکم بر جامعه ایران دچار خلأ شد و فلات ایران بار دیگر عرصه رقابت تاریخی ادیان شد. ایرانیان این بار دین مغول را نپذیرفتند و در مقابل، فرهنگ ایران بستری شد برای رشد مذهب تشیع؛ همان مذهبی که از قرن چهارم و با روی کار آمدن غزنویان در خراسان با آن و زیرمجموعه های آن مقابله شد.

در میان دولت های شیعی که همگی در رشد فرهنگ شیعه در ایران مؤثر بوده اند، شامل دولت شیعی طبرستان، دولت آل بویه، ایلخانان مغول به ویژه غازان خان (محمد خدابنده)، امرای سربداران و دولت صفویه. در این میان صفویان نقش افزون تری داشته اند. آنها طی ۲۳۰ سال حکومت با طرح هویت شیعی برای ایرانیان توانستند ایرانی به صورت هویت مستقل به وجود آورند.

یکی از مظاهر حضور دین در اجتماع ایران جنبش های اجتماعی است. اگرچه جنبش های اجتماعی می توانند معلول و نشأت گرفته از علت های گوناگون باشند اما در بسیاری از این جنبش ها عامل دین نقش تعیین کننده ای داشته است. یکی از مهم ترین نهضت های اجتماعی متکی بر دین نهضت تنباکو بوده که در نتیجه تعارض هویت دینی (اسلامی) با هویت ضد دینی یا استعمار پدید آمده است. در این جریان موضع گیری مرجعیت دینی و استقبال مردم از حکم میرزای شیرازی بیانگر وجود زنده هویت اسلامی در جامعه عهد ناصری است و این هویت در موضوع قرارداد رژی فرصت تبلور یافت تا چهره های از خود در مقابل هویت های غیر دینی نشان دهد.

همچنین در قضایای مشروطه و در جریان ملی شدن صنعت نفت در ایران نقش عامل دین و روحانیون برجسته است. در جریان ملی شدن صنعت نفت، آیت الله کاشانی در کنار دکتر محمد مصدق ضمن موضع گیری شفاف علیه انگلستان از مفاهیم مذهبی مثل جهاد، احکام دینی و دولت کافر انگلستان مکرر بهره می گرفت. او به ویژه دغدغه دفاع از هویت دینی، نفی سیطره بیگانگان و دفاع از حقوق مسلمانان را داشت. پیروزی انقلاب اسلامی را می توان یکی از مهم ترین جنبش ها و نهضت های اجتماعی قلمداد کرد که در آن نقش عامل دینی برجسته و مهم است.

انقلاب اسلامی بعدها خود سرمنشأ خیزش های مذهبی در میان دینداران به ویژه در جهان اسلام شد و مبدأ شکل گیری مجدد و احیای هویت مذهبی در ایران شد چراکه منجر به شکل گیری نظام جمهوری اسلامی و تدوین قانون اساسی مبتنی بر دین اسلام و مذهب شیعه شد و از آن پس دولت دینی به عنوان یک نهاد سیاسی به بازتولید و احیای هویت دینی ایرانیان همت گماشت.